

Ο ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ, Η ΚΡΗΤΗ ΚΑΙ Ο ΠΟΝΤΙΑΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Του Γιώργου Στασινάκη
*Προέδρου της Συντονιστικής Επιτροπής
της Διεθνούς Εταιρείας Φίλων Νίκου Καζαντζάκη
Προσβευτή Ελληνισμού*

Ζυρίχη, 29 Απριλίου 2017

Ο Νίκος Καζαντζάκης είναι παγκοσμίως γνωστός από την κινηματογραφική ταινία «Zorba the Greek», προσαρμογή του μυθιστορήματος *Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά* που έγραψε στην Αίγινα στη περίοδο της ναζιστικής κατοχής. Το πλατύ κοινό τον γνωρίζει κυρίως ως μυθιστοριογράφο. Η λιγότερο γνωστή πλευρά του είναι ότι ήταν ποιητής, στοχαστής, ταξιδευτής, δραματουργός και πατριώτης.

Στην αποψινή εκδήλωση θα παρουσιάσω δύο όχι τόσο γνωστές πλευρές του: την αφοσίωσή του στη Κρήτη και τον επαναπατρισμό των Ποντίων από τον Καύκασο.

Αρχίζουμε με τον

ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

*“Θεέ μου, αξίωσέ με να μαρτυρήσω για χάρη σου
και για την άμοιρη τη θυγατέρα σου, την Κρήτη”.*

Αυτή η προσευχή του Νίκου Καζαντζάκη εισακούστηκε, γιατί ο συγγραφέας, ποιητής και στοχαστής αφιέρωσε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του και των δυνάμεών του, γράφοντας για το Θεό και για την Κρήτη.

Σπάνια ένας συγγραφέας αγάπησε, λάτρεψε, ύμνησε και έγραψε τόσα για τον τόπο της γέννησής του και της παιδικής του ηλικίας. Σε όλο το έργο του, την αλληλογραφία του και τις συνομιλίες του, μιλάει για την Κρήτη με αγάπη, επιμένει για την κρητική ιδιαιτερότητα, θεωρεί το νησί του ως ένα σημείο αναφοράς για ολόκληρο τον κόσμο, χωρίς ωστόσο να πέφτει στο σωβινισμό και τον τοπικισμό. Εκεί έγκειται η μεγαλοσύνη του.

Για να μελετηθούν οι σχέσεις του Καζαντζάκη με την Κρήτη, θα μπορούσε κανείς πολλά να γράψει και πολλά να πει. Περιορίστηκα στην εξέταση δύο ουσιωδών κατά την γνώμη μου όψεων:

- 1. Ο Καζαντζάκης και ο λαϊκός πολιτισμός της Κρήτης.**
- 2. Η Κρήτη: σημείο αναφοράς για τον κόσμο.**

1. Ο ΛΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Είναι ένα θέμα που έχει μελετηθεί λίγο και αγνοείται συχνά από τους ερευνητές ή τους ομιλητές. Εντούτοις, ο λαϊκός πολιτισμός κατέχει πρωταρχική θέση σε όλο το έργο και την αλληλογραφία του μεγάλου Κρητικού.

Είτε πρόκειται για την υλική ζωή (ενδύματα, φυσικό παρουσιαστικό, σπίτια, προϊόντα), είτε για την κοινωνική

ζωή (γέννηση, γάμος, θάνατος) ή την πνευματική (ιστορία, τραγούδια, θρησκευτική πίστη), των αστικών κέντρων ή της υπαίθρου, ο Καζαντζάκης μιλάει γι' αυτήν με αγάπη, συγκίνηση και θαυμασμό.

Το σημείο της αφετηρίας του είναι το “Μεγάλο Κάστρο” όπου γεννήθηκε το 1883, σε μια σχετικά μεγάλη πόλη, όπου κυριαρχούσε το μουσουλμανικό στοιχείο και όπου οι υποδουλωμένοι χριστιανοί κρατούσαν στα χέρια τους την οικονομική ζωή και το εμπόριο. Σε όλη την πόλη υπήρχαν μόνο τρεις εκκλησίες και πολλά τζαμιά.

Η πόλη με τις ανάμικτες αναμνήσεις της τον μαγεύει. Πίσω και γύρω από την πλατεία, υπήρχαν στενά πλακόστρωτα δρομάκια, γυναίκες, χριστιανές και μουσουλμάνες που φορούσαν μαντίλια στο κεφάλι, καθισμένες μέσα στις αυλές ή μπροστά στα σπίτια, έμποροι που διαλαλούσαν το εμπόρευσμά τους. Συχνά, η πόλη βρισκόταν σε αναβρασμό εξαιτίας των σκοτωμών και των φιλονεικιών ανάμεσα στις δύο κοινότητες.

Ο Νίκος Καζαντζάκης περιγράφει λεπτομερώς την πόλη του στον **Καπετάν Μιχάλη**. Θυμόταν τη φωνή του μουεζίνη, ανατολίτικη και μακρόσυρτη, που ξεχυνόταν από τους μιναρέδες των τζαμιών. Είχε δει χριστιανούς και μουσουλμάνους να πίνουν τσικουδιά στα καφενεία, να αλληλοπειράζονται, είχε χορτάσει τα μάτια του με την κίνηση του κόσμου, είχε ζήσει σφαγές και επαναστάσεις, βλέποντας τις γυναίκες και τα παιδιά να στριμώχνονται στο λιμάνι, όταν περίμεναν με απερίγραπτη απόγνωση το πλοίο που θα τους έπαιρνε μακριά, σε ασφαλέστερες περιοχές, στα ελληνικά νησιά. Αυτό το ταξίδι, ο Καζαντζάκης, το έζησε ο ίδιος όταν υποχρεώθηκε να καταφύγει μαζί με την οικογένειά του στη Νάξο.

Το κρητικό τοπίο του προξενεί νοσταλγία. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του, αυτή η νοσταλγία γίνεται επίμονη.

Όμορφη που 'ναι η Κρήτη. Όμορφη! Έ και νάμουνα αετός να την καμάρωνα απ' την κορφή του αέρα! γράφει στον **Καπετάν Μιχάλη**.

Οι κρητικές εμπειρίες του έχουν την πηγή τους σε ένα αστικό κέντρο, αλλά επηρεάστηκε επίσης από την ύπαιθρο. Ο πατέρας του καταγόταν από τους Βαρβάρους, χτισμένο από τον βυζαντινό στρατηγό (και μετέπειτα αυτοκράτορα) Νικηφόρο Φωκά πάνω σε ένα φυσικό ύψωμα, ανάμεσα σε πολλούς εύφορους λόφους. Η μητέρα του καταγόταν από το ορεινό χωριό Μυλοπόταμος, όπου πολλοί βοσκοί έβοσκαν τις κατσίκες και τα πρόβατά τους στον Ψηλορείτη. Από τα παιδικά του χρόνια γνώρισε καλά την ύπαιθρο και ρούφηξε σαν σφουγγάρι τις παροιμίες, τα ήθη και έθιμα, τις συνήθειες, το κρητικό ιδίωμα. Ο συγγραφέας ζυμώνεται με την αγωνία του γεωργού, τη βιασύνη του τρυγητή και τη μαγεία του μούστου που βράζει και μετατρέπεται σε κρασί.

*Ένα παλιοκούτσουρο, γράφει στον **Ζορμπά**, πετάει βλαστούς, κρέμονται κάτι ξερά μπιχλιμπίδια, κι ο καιρός περνάει, ο ήλιος τα ψήνει, γίνονται γλυκά σαν το μέλι και τα λέμε σταφύλια^ τα πατούμε, βγάζουμε το ζουμί τους, το βάζουμε στα βαρέλια, βράζει μοναχό του, το ανοίγουμε του 'Αι-Γιώργη του Μεθυστή τον Νοέμβρη, και βγαίνει κρασί. Τι θάμα είναι πάλι αυτό; Το πίνεις το κόκκινο αυτό ζουμί κι η ψυχή μεγαλώνει.*

Στον **Καπετάν Μιχάλη** αναφέρει:

*Ετούτοι εδώ τρυγούσαν και κουβαλούσαν τα σταφύλια στο μεγάλο πατητήρι της αυλής^ και τώρα, ανασκουμπωμένοι ως τη μέση βαριοί αντρακλαράδες πατούσαν τα σταφύλια μεθυσμένοι από τη μυρουδιά του μούστου, με τα γένια και τα μαλλιά γεμάτα ρώγες και σάμπουρα. Στον **Χριστό ξανασταυρώνεται**, γράφει: *Καλή του ώρα του Θεού που έκαμε τ' αμπέλια και τα σταφύλια^ καλή του ώρα και του ανθρώπου που του 'κοψε το ξερό του να πατήσει τα σταφύλια και να βγάλει κρασί.**

Ο Καζαντζάκης έχει απέραντη γνώση της Κρήτης: μια γνώση που έχει την πηγή της στη μελέτη (ο ίδιος παρακολουθεί με ενδιαφέρον τις μεγάλες αρχαιολογικές έρευνες που γίνονται από τις αρχές του αιώνα και που παρουσιάζουν μια σαφέστερη εικόνα της προϊστορικής Κρήτης), αλλά παράλληλα μια γνώση που έχει τις ρίζες της στα παιδικά του χρόνια, το χωριάτικο σπίτι.

Στον **Χριστό ξανασταυρώνεται**, στον **Καπετάν Μιχάλη** και στην **Αναφορά στον Γκρέκο**, περιγράφει με πολλές λεπτομέρειες τα ρούχα που φορούσαν οι Κρητικοί και οι Κρητικές.

Στον **Ζορμπά**, μας προσφέρει μια εκπληκτική εικόνα του κρητικού σπιτιού. Είναι το χωριάτικο σπίτι μιας

οικογένειας χωρικών ή κτηνοτρόφων του νησιού που κανείς, νομίζω, δεν θα μπορέσει ποτέ να περιγράψει με τόσο λιτούς όρους και τέτοια υποβλητική δύναμη.

Αυτή η εικόνα του κρητικού σπιτιού, με τα γεωργικά προϊόντα που φυλάγονται στο μεγάλο δωμάτιο, δεν είναι μοναδική στο έργο του. *Μια λαγήνα νερό στο σταμνοστάτη, μια νταμιτζάνα ρακή στη γωνιά, γράφει στον Χριστό ξανασταυρώνεται.*

Στην Κρήτη, όπως και σε άλλες περιοχές της ανατολικής Μεσογείου όπου οι βροχές δεν είναι συχνές, οι άνθρωποι πιστεύουν ότι το να προσφέρει κανείς ένα ποτήρι νερό σε έναν περαστικό είναι ό,τι καλύτερο μπορεί να κάνει για την ψυχή του. Γι' αυτό οι δημόσιες βρύσες δεν λείπουν στην Κρήτη. Στα χωριά, υπάρχουν και σήμερα ακόμα βρύσες με ένα μεταλλικό κύπελο κρεμασμένο στις πέτρες για να μπορέσει ο διψασμένος διαβάτης να πιει ευκολότερα. Ο Καζαντζάκης το ξέρει αυτό.

Ξεκρέμασε, γράφει στον Καπετάν Μιχάλη, από τη βρύση το μπρούντζινο τάσι, που ήταν κρεμασμένο, να πίνουν οι διαβάτες και να βλογούν τ' όνομα του Χανιαλή που την έχτισε.

Το ψωμί ήταν για το κρητικό σπίτι, τον καιρό που ο Καζαντζάκης ήταν παιδί, το πιο πολύτιμο πράγμα. Επειδή ο 19ος αιώνας ήταν ένας αιώνας συχνών επαναστάσεων, πολλές φορές η αγροτική παραγωγή δεν επαρκούσε και εκτός από τη δυστυχία που προκαλούσαν οι πολεμικές συγκρούσεις, καίγονταν και τα σπαρτά και η αγροτική οικογένεια βυθιζόταν στην ανέχεια. Η σχέση του Κρητικού με το ψωμί είναι ιδιαίτερη. Δεν το αφήνει ποτέ να πέσει καταγής και παίρνει όρκο στο ψωμί που τρώει. Ο Καζαντζάκης κληρονόμησε αυτή τη σχέση από τους προγόνους του. Μιλάει για το ψωμί με όρους γεμάτους σεβασμό και θυμάται, συχνά με νοσταλγία, την ευωδιά του ψωμιού που μόλις ψήθηκε στον κρητικό φούρνο. *Το σταρένιο ψωμί ήταν ακόμα στην πινακωτή και μοσχομύριζε, γράφει στον Καπετάν Μιχάλη. Και στον Χριστό ξανασταυρώνεται: Τι νόστιμο που είναι το βλογημένο, μουρμούρισε. Σα να τρώγω πρώτη φορά ψωμί^ δεν είναι τουτο ψωμί, είναι αντίδωρο^ πάει ίσια στο κόκκαλο και το θρέφει.*

Οι κρητικές διαιτητικές συνήθειες είναι γνωστές. Το ψωμί, η κριθαρένια κουλούρα, το κρασί, οι ελιές και η μπουκάλα το κρασί συνθέτουν πολλά κρητικά γεύματα, ιδίως γεύματα στην ύπαιθρο. Στον **Καπετάν Μιχάλη** διαβάζουμε: *ένα κεσέ γάλα, μιαν κριθαροκουλούρα παξιμαδιασμένη και μια μεγάλη φέτα τυρί. Και αλλού: ένα καυκάλι κριθαρόψωμο κι ελιές κι ένα φλασκάκι κρασί.*

Οι γιορτές, οι αργίες, αλλά και οι κοινωνικές εκδηλώσεις, όπως οι γάμοι και τα βαφτίσια, είναι βιωματικές εμπειρίες που μετασηματίζονται σε δημιουργία και έμπνευση. Ο πίνακας που σκιαγραφεί ο Καζαντζάκης στα έργα του αποτελείται από εκπληκτικές περιγραφές που πλουτίζουν, με μοναδικές εικόνες, τη λαογραφία του νησιού, ιδιαίτερα τις εορτές των Χριστουγέννων και το Πάσχα.

Θα τελειώσω τη μνεία του λαϊκού πολιτισμού με ένα μοναδικό παράδειγμα που δεν προέρχεται από ένα υλικό, αλλά από ένα θρησκευτικό και πνευματικό βίωμα. Μέχρι σήμερα, οι ερευνητές που μελετούν τον κρητικό πολιτισμό δεν έχουν δώσει προσοχή στο φαινόμενο της λατρείας των ιερών δέντρων. Ο πρώτος που το μελέτησε είναι ο κ. Νίκος Ψιλάκης, εκλεκτός φίλος, δημοσιογράφος και συγγραφέας. Η έρευνά του εντόπισε μέχρι τώρα πάνω από ενενήντα περιπτώσεις ιερών και λατρευομένων δέντρων, με θεραπευτικές ιδιότητες. Πρόκειται πιθανώς για ένα λατρευτικό έθιμο που διαιώνίζεται εδώ και χιλιάδες χρόνια, αφού οι πρώτες εικονογραφικές ενδείξεις και μαρτυρίες λατρείας των δέντρων χρονολογούνται από τη μινωϊκή εποχή. Ο Καζαντζάκης γνώριζε οπωσδήποτε αυτό το έθιμο και το περιγράφει στον **Καπετάν Μιχάλη**: *Ξύπνησε χαράματα ο Νικηφόρος [εννοεί τον μετέπειτα αυτοκράτορα του Βυζαντίου Νικηφόρο Φωκά που είχε ελευθερώσει την Κρήτη από τους Άραβες το 961]. "Ιερό το δέντρο ετούτο, είπε, όπου κοιμήθηκε ο Χριστός", και πρόσταξε να περιμαντρώσουν την άγια λεμονιά μ' ένα μοναστήρι^ κ' έτσι, έχουν να πουν, χτίστηκε ο Αφέντης Χριστός.*

Εδώ επίσης η πηγή της έμπνευσής του είναι η τοπική ιστορία, όπως το μοναστήρι του Αρκαδίου που τινάχτηκε από έκρηξη στον αέρα το Νοέμβριο του 1866 και πολλά άλλα μοναστήρια την εποχή του μεγάλου αγώνα, όπως ο Άγιος Ιωάννης της Ανώπολης το 1896 και το Μέγα Μοναστήρι της Αγκάραθου, που κάηκε πολλές φορές. Στο μοναστήρι της Αγκάραθου και στο Αρκάδι υπήρχαν ιερά δέντρα που δεν είχε ίσως κανείς παρατηρήσει την εποχή του Καζαντζάκη.

Η δεύτερη όψη των σχέσεων του Καζαντζάκη με την Κρήτη είναι η παγκόσμια διάστασή της.

2. Η ΚΡΗΤΗ: ΣΗΜΕΙΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ

Η Κρήτη αποτελεί για τον Καζαντζάκη ένα είδος προτύπου για ολόκληρο τον κόσμο, για πολλούς λόγους:

α) Καταρχήν, λόγω της μοναδικής γεωγραφικής της θέσης. Πράγματι, η Κρήτη βρίσκεται σε ένα σταυροδρόμι, εν μέσω τριών ηπείρων: την Ευρώπη, την Αφρική και την Ασία. Το νησί δέχτηκε έτσι επιδράσεις

από όλους αυτούς τους πολιτισμούς, όπως καμιά άλλη χώρα στον κόσμο.

β) Δεύτερον, λόγω της ιστορίας της. Πρώτη η Κρήτη, από όλες τις περιοχές της Ευρώπης, δέχτηκε τα φώτα του πολιτισμού που ήρθε από την Ανατολή. Δύο χιλιάδες χρόνια πριν από το ελληνικό θαύμα, άνθιζε στην Κρήτη εκείνος ο μυστηριώδης πολιτισμός, που αποκαλείται αιγιακός, και που είναι ακόμα βουβός, εκπληκτικός μέσα στη ζωντάνια του, μεθυσμένος από χρώματα, με μια εκλέπτυνση και ένα καλό γούστο που προκαλούν την κατάπληξη και το θαυμασμό.

γ) Τρίτον, η Κρήτη ταυτίζεται με την Ελευθερία.

δ) Τέταρτον, η Κρήτη σημαίνει ρίζες αλλά και ξεπέραςμα.

ε) Τέλος, η Κρήτη είναι για τον Καζαντζάκη ένας ορισμένος τρόπος να βλέπει τον κόσμο. Υπάρχει, κατά τον συγγραφέα μας μια “κρητική ματιά”, δίπλα σε άλλες ματιές στην Ελλάδα ή αλλού, που αποτελεί μια σύνθεση από πολλούς πολιτισμούς.

Θα αναπτύξω τα τρία τελευταία σημεία.

A. Η Ελευθερία

Σε όλο του το έργο, ο Καζαντζάκης μιλάει γι' αυτήν. Η Ελευθερία είναι η κατάκτηση της σύγχρονης Κρήτης, σε αντίθεση με την αρχαία εποχή, θεμελιωμένη στην ομορφιά.

Καταθέτει τη μαρτυρία του με περισσή συγκίνηση, αφού έζησε την οθωμανική και τη ναζιστική κατοχή. Οι άντρες και οι γυναίκες της Κρήτης πολέμησαν με πάθος και γενναιότητα, παρά τις σφαγές, τη φυγή έξω από το νησί, τις στερήσεις. Το σύνθημά τους δεν ήταν Ελευθερία ή Θάνατος, αλλά Ελευθερία και Θάνατος.

Θα παραθέσω μερικά παραδείγματα που αναφέρει και που δείχνουν το μεγάλο θαυμασμό του για τους συμπατριώτες του.

Μιλώντας στο γαλλικό ραδιόφωνο, για το βιβλίο του ο **Καπετάν Μιχάλης**, εξηγεί τη σημασία της ελευθερίας για τους Κρητικούς: *Ο σκοπός του αγώνα των Κρητικών δεν είναι αβέβαιος. Για τους Κρητικούς, την εποχή που ζετυλίζονται τα γεγονότα που αποτελούν την πλοκή του μυθιστορήματος **Ελευθερία ή Θάνατος**, ένας σκοπός επιβαλλόταν μ' αδυσώπητο τρόπο στη δράση τους: η απελευθέρωση από τον τουρκικό ζυγό. Ν' αποτινάξεις το ζυγό είναι η πρώτη μορφή της ελευθερίας: η πιο επείγουσα. Μόνο αυτή η κατακτημένη ελευθερία μπορεί ν' ανοίξει το δρόμο που οδηγεί στις μεγάλες δημιουργίες του ανθρώπου, στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, τη δικαιοσύνη, την ηθική, την πνευματική ελευθερία. Αλλά για να φτάσει κανείς σ' αυτά τα ψηλά σκαλοπάτια της ανθρώπινης πορείας, πρέπει πρώτ' απ' όλα να είναι πολιτικά λεύτερος. Και οι αγωνιστές το ξέρουν. Γι' αυτό αγωνίζονται με τόσο πάθος για να κατακτήσουν αυτή την ελευθερία. Οι ήρωες που ενσαρκώνουν αυτή την ορμή συντρίβουν τη ζωή τους και τη συντρίβουν για να κατακτήσουν αυτή την ελευθερία. Αυτή όμως δεν είναι η μοίρα των ηρώων;*

Σε μια συνομιλία με τον Pierre Sipriot στη γαλλική ραδιοφωνία το 1957, λίγο πριν από το θάνατό του, ο Καζαντζάκης θυμάται:

Την εποχή που ο Χίτλερ απειλούσε να καταλάβει τη Νορβηγία, είχα πάει εκδρομή στην Κρήτη. Ένα μεσημέρι που περνούσα από τη ρίζα του Ψηλορείτη, ακούω ψηλά αποπάνω μου φωνή στεντόρεια: “Στάσου, παιδί μου, στάσου!” Σήκωσα το κεφάλι και διέκρινα να ξεκόβει από ένα βράχο και να καταρακυλάει κάτω ένας γερο-τσοπάνης. “Ε, παιδί μου, μου κάνει λαχανιασμένος, τι γίνεται η Νορβηγία;” “Καλύτερα είναι, παππού, του αποκρίθηκα, καλύτερα είναι” “Δόξα σοι ο Θεός”, είπε, και έκαμε το σταυρό του. “Θες ένα τσιγάρο, παππού; -“Δε θέλω τίποτα^ η Νορβηγία νά 'ναι καλά και φτάνει!” Σίγουρα ο γέρο-τσοπάνης ετούτος δεν ήξερε που βρίσκεται η Νορβηγία. Δεν ήξερε καλά - καλά αν είναι χώρα ή γυναίκα^ ήξερε όμως τι θα πει ελευθερία.

Ένα τελευταίο παράδειγμα για την αγάπη των Κρητικών για την ελευθερία αναφέρεται από τον Renaud de Jouvenel σε μια συνέντευξη που του παραχώρησε ο μεγάλος συγγραφέας, ποιητής και στοχαστής το 1957.

Θα σας διηγηθώ μιαν ιστορία που συνέβη στον Ντασσέν την πρώτη φορά που πήγε στην Κρήτη. Η σκηνή δραματίζεται σ' ένα χωριό. Τον πήραν για Άγγλο. Ένας γέρος τον πλησιάζει και, επειδή είναι συνήθεια για τους χωρικούς να ζητούν να μάθουν τί κάνουν οι άνθρωποι, από πού έρχονται και τί είναι, τον ρωτάει: “Άγγλος; -Άγγλος”, αποκρίνεται ο Ντασσέν με κάπως προκλητική περηφάνια. Ο γέρος πλησιάζει κοντύτερα, στήνεται μπροστά του με το πηγούνι του ακουμπισμένο στο ψηλό του ραβδί και τον καρφώνει με τα μάτια: “Δώσμου την Κύπρο”, του λέει, λες κι ο ένας ήταν ολόκληρη η Αγγλία κι ο άλλος ολόκληρη η Ελλάδα. -Όχι, δε στη δίνω”. Ο γέρος γίνεται κατακόκκινος: “Δε μου τη δίνεις; - Όχι, δε στη δίνω. - Γιατί; - Γιατί είμαι η Αγγλία. - Πες μου άλλη μια φορά πως δε μου τη δίνεις! -Ε, λοιπόν, όχι! δε στη δίνω”, είπε ο Ντασσέν με πολλή αποφασιστικό-

τητα. Οι άλλοι Κρητικοί τους περιτριγύριζαν και έδειχναν πώς ήταν έτοιμοι να υποστηρίξουν το γέρο και να πάρουν την Κύπρο. Ο Ντασσέν άρχισε να καταλαβαίνει ότι δεν ήταν αστείο, ότι ο ίδιος ήταν ένα πάρα πολύ ζωντανό σύμβολο και κινδύνευε να έχει φασαρίες. Ο διερμηνέας του ψιθύρισε στο αυτί: “Πρόσεχε! Θα σε χτυπήσουν, μπορεί και να σε σκοτώσουν. Δώστου την Κύπρο, να ξεμπερδέυεις.” Ο Ντασσέν σκέφτηκε και στο τέλος είπε αναστενάζοντας: “Καλά, λοιπόν! στη δίνω!” Τότε ο γέρος τον κάλεσε στο καφενείο, τον κέρασε ποτά, λουκούμια, του έδωσε να καπνίσει ναργιλέ, του πρόσφερε ό,τι μπορούσε! Βλέπετε, είπε ο Καζαντζάκης στον Renaud de Jouvenel, είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα του Κρητικού: έχει την έμμονη ιδέα της ελευθερίας, αγωνίζεται γι’ αυτήν, όχι μόνο για τη δικιά του, παρά για την ανθρώπινη ελευθερία.

Διαπιστώνουμε έτσι ότι ο Καζαντζάκης θεωρεί πως ο αγώνας για την ελευθερία δεν αφορά μόνο τους Κρητικούς, αλλά ολόκληρο τον κόσμο.

Στο σημείο αυτό έγκειται η ιδιαιτερότητα του. Έχει τις ρίζες του στην Κρήτη, έχει ένα είδος μυστικιστικής σχέσης με το νησί του, ανασαίνει κανείς, γράφει, άλλον αέρα. Αναμφισβήτητα, απέραντη είναι η προσήλωσή του.

Γράφει σχετικά, στην **Αναφορά στον Γκρέκο**:

Νομίζω δεν μπορεί ο άνθρωπος να νιώσει θρησκευτικό δέος πιο γνήσιο και πιο βαθύ από εκείνο που νιώθει όταν πατάει το χώμα όπου κείτονται οι πρόγονοι, οι ρίζες του. Ρίζες πετούν και σένα τα πόδια σου και κατεβαίνουν στη γης και ψάχνουν να σμίξουν με τις μεγάλες αθάνατες ρίζες των πεθαμένων.

Αυτό το ρίζωμα δεν σημαίνει διόλου εγκλεισμό, σωβινισμό, αλλά άνοιγμα. Πράγματι, μιλάει για την Κρήτη, αλλά την ξεπερνάει.

B. Η Υπέρβαση

Ο Καζαντζάκης δεν είναι “τοπικιστής” συγγραφέας όπως τον κατηγόρησε ο Θεοτοκάς. Ήταν ένας αληθινός Κρητικός, η ψυχή του, οι ρίζες του ήταν κρητικές, αλλά, όπως αναφέρει ο καθηγητής Κακριδής, η συνειδήσή του ήταν παγκόσμια. Γράφει για την Κρήτη, αλλά την ξεπερνάει.

Τρία παραδείγματα:

α) Ο πόλεμος ανάμεσα στους Τούρκους και τους Έλληνες που περιγράφει στο έργο του παίρνει μια άλλη διάσταση, γίνεται η πάλη ανάμεσα στο καλό και το κακό, το σκοτάδι και το φως, το Θεό και το Διάβολο. Ο **Καπετάν Μιχάλης** πολεμούσε τον τούρκο κατακτητή. Ο Νίκος Καζαντζάκης πολεμούσε έναν άλλο κατακτητή που έχουμε μέσα μας, την κακία, την αμάθεια, το φόβο, τις λαμπερές και ψεύτικες ιδέες, τα είδωλα.

β) Στην προαναφερόμενη συνέντευξη στη γαλλική ραδιοφωνία αναφέρει: *Ενδιαφέρομαι για το παρελθόν. Αλλά πασχίζω να κάνω το παρελθόν κάτι το ζωντανό, δηλαδή κάτι το σύγχρονο. Ο ιστορικός τρόπος πίστης και αναφοράς σ’ αυτά τα πράγματά μου είναι ολωσδιόλου μισητός. Δεν αγαπώ παρά τη σημερινή ζωή και, για μένα, η παράδοση είναι μονάχα το υλικό που πρέπει να μετατρέψουμε σε κάτι το ζωντανό. Γι’ αυτό είμαι Κρητικός, ένας Έλληνας που αγαπά την παράδοση ξεπερνώντας την, αν είναι δυνατόν. Η παράδοση, για μένα, είναι κάτι που πρέπει να ξεπεράσουμε. Στην παράδοση βρίσκουμε το παρόν, ίσως μάλιστα και το μέλλον.*

γ) Στην συνέντευξη με τον Pierre Sipriot το 1957, διακρίνει τριών ειδών μυθιστορήματα:

- το μυθιστόρημα του είδους “μεγάλο κατάστημα”. Αυτό το μυθιστόρημα ξεφεύγει από τους τόπους και τις εποχές γιατί πλέει στον αέρα, χωρίς ρίζες. Είναι μαγειρεμένο σοφά, σύμφωνα με διεθνείς συνταγές

- το τοπικιστικό ή εθνικό μυθιστόρημα. Αυτό έχει ρίζες στο λαό του και στη χώρα του. Εκφράζει τον ιδιαίτερο τρόπο που ένας συγκεκριμένος λαός σκέφτεται, αισθάνεται, ζει και πεθαίνει. Αυτά τα μυθιστορήματα είναι σαν τα τοπικά μνημεία μιας χώρας. Είναι πολύτιμα γιατί μπορούν να πλουτίσουν το πνεύμα μας και την ευαισθησία μας

- όταν αυτά τα εθνικά μυθιστορήματα κατορθώνουν να περάσουν τα εθνικά σύνορα και να φτάσουν τον άνθρωπο όλων των εθνικοτήτων, τότε έχουμε το τρίτο είδος μυθιστορήματος, το ανώτερο από όλα.

Να εμβαθύνει στη μελέτη του ανθρώπου της χώρας του ώσπου να φτάσει τον άνθρωπο χωρίς ετικέτα, τον άνθρωπο απλά και μόνο, να ποια πρέπει να είναι η ανώτατη φιλοδοξία του μυθιστοριογράφου.

Ας προσθέσουμε κάτι, καταλήγει ο Καζαντζάκης, πολύ σημαντικό: δεν είναι δυνατό να φτάσει κανείς τον άνθρωπο όλων των χωρών παρά μόνο αν ξεκινήσει από τον άνθρωπο της χώρας του.

Προχωρεί έτσι μακρύτερα, επικαλείται ένα είδος συμβίωσης ανάμεσα στην Κρήτη και τον κόσμο.

Γ. Η Κρητική ματιά

Ο Καζαντζάκης ξεκινάει πάντα από τις ρίζες του, από τη γη του, πριν επιμείνει για την αναγκαία σύνθεση. Εκεί βρίσκεται η παγκοσμιότητα του.

Το κεντρικό όραμα, γράφει, που ρυθμίζει τα τελευταία χρόνια τη ζωή και το έργο μου δε μου ήρθε “άνωθεν”, από επιστημονικές σοφίες και μεταφυσικούς οραματισμούς, παρά “κάτωθεν”, από τα χόματα της γης μου.

Και συνεχίζει:

Η Κρήτη είναι η σύνθεση που πάντα μου επιδιώκω η σύνθεση Ελλάδας και Ανατολής. Ούτε Φραγκιά νιώθω μέσα μου ούτε καθαρή “αποσταγμένη” κλασικήν Ελλάδα ούτε, καθόλου, το αναρχούμενο χάος και την άβουλη εγκαρτέρηση της Ανατολής. Κάτι άλλο, μια σύνθεση^ το εγώ ν’ ατενίζει την άβυσσο χωρίς ν’ αποσυνθέτεται^ το εναντίον, η ενατένιση αφτή να το γεμίζει συνοχή, υπερηφάνεια κι αντρεία. Και τη ματιά τούτη, που ατενίζει έτσι τη ζωή και το θάνατο, την ονομάζω Κρητικιά.

Σε μια επιστολή στον Κύπριο λόγιο Αιμίλιο Χουρμούζιο, διευκρινίζει τη σημασία αυτής της ματιάς. Είναι ουσιώδες το κείμενο αυτό.

Κρητική ματιά δε θα πει να διώζουμε το δυτικό, ανατολικό, αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, θα πει να συνθέσουμε όλα αυτά κι προπάντων αυτό το καινούργιο που αναβρύζει μέσα μας, και να ζήσουμε μια νέα, πιο πλατιά, πιο γενναία και πιο υπεύθυνη αντίληψη της ζωής.

Ο Καζαντζάκης αποδεικνύει έτσι με μεγάλη διαύγεια και με τον κατάλληλο τρόπο ότι ο άνθρωπος πρέπει να έχει ρίζες (εκείνος είναι Κρητικός) αλλά, ταυτόχρονα, πρέπει να ενδιαφέρεται και για τους άλλους λαούς και πολιτισμούς.

Κρητική ιδιαιτερότητα, αγάπη του νησιού του και ειδικότερα του λαϊκού του πολιτισμού, αλλά και άνοιγμα στον κόσμο, να πού έγκειται το μεγαλείο του Καζαντζάκη και της Κρήτης. Είναι ένα κεφαλαιώδες σημείο αναφοράς για τον κόσμο και έχει μεγάλη επικαιρότητα.

Έρχομαι στο δεύτερο μέρος της ομιλίας μου

Ο ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ ΚΑΙ Ο ΕΠΑΝΑΠΑΤΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΟΝΤΙΩΝ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΑΥΚΑΣΟ

Μετά το τέλος της εκμετάλλευσης του λιγνιτωρυχείου της Πραστοβάς στη Μεσσηνιακή Μάνη, ο Νίκος Καζαντζάκης ταξιδεύει στην Ευρώπη και την Ελλάδα. Το Μάιο του 1919 διορίζεται από τον Ελευθέριο Βενιζέλο Διευθυντής του νεοσύστατου Υπουργείου Περιθάλψεως με ένα σκοπό: να επαναπατρίσει από τον Καύκασο τους Πόντιους (είχαν εγκατασταθεί εκεί μεταξύ 1916-1923 μετά τη γενοκτονία από τους Τούρκους) που υφίσταντο διωγμό από τους μπολσεβίκους (διότι η ελληνική κυβέρνηση είχε στείλει εκστρατευτικό σώμα για να υποστηρίξει τους Λευκορώσους) και τους Κούρδους (στους οποίους ο Λένιν είχε υποσχεθεί την ίδρυση Κουρδικού κράτους).

Παίρνει συνεργάτες, κυρίως Κρητικούς, όπως αναφέρει στην *Αναφορά στον Γκρέκο*, μεταξύ των οποίων τους αγαπημένους συμμαθητές του Ηρακλή Πολεμαρχάκη και Γιάννη Κωνστανταράκη, το δικηγόρο Γιάννη Αγγελάκη (πατέρα της ποιήτριας Κατερίνας Αγγελάκη-Rooke), τον Γιάννη Σταυριδάκη (παιδικό του φίλο, πρόξενο της Ελλάδος στη Ζυρίχη όπου διέμεινε ο Καζαντζάκης το 1918· πέθανε από πνευμονία στην Τιφλίδα· ο Καζαντζάκης τον αναφέρει στο βιβλίο του *Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*) και τον Γιώργη Ζορμπά. Ο Καζαντζάκης, σύμφωνα με την κόρη του Ζορμπά Ανδρονίκη, του έγραψε: *Ζορμπά, με στέλνει το κράτος στη Ρωσία. Αν έρθεις, θα πάω, αλλιώς δεν πάω.*

Επαναπατρίζει, παρά τις διοικητικές και οικονομικές δυσκολίες, 150.000 Έλληνες και τους εγκαθιστά στη Θράκη και τη Μακεδονία.

Στην *Αναφορά στον Γκρέκο* αναφέρει λεπτομερώς αυτή την αποστολή. Θα σας διαβάσουμε ένα απόσπασμα.

Βρισκόμουν ακόμα στην Ιταλία, όταν έλαβα από την Αθήνα, από τον Υπουργό της Κοινωνικής Προνοίας, τηλεγράφημα αν δέχουμαι ν’ αναλάβω τη Γενική Διεύθυνση του Υπουργείου με ειδική εντολή να πάω στον Καύκασο

όπου κιντώνευαν πάνω από εκατό χιλιάδες Έλληνες και να προσπαθήσω να βρω τρόπο να μετακομιστούν στην Ελλάδα, να σωθούν.

Πρώτη φορά παρουσιάζουνταν στη ζωή μου η ευκαιρία να μπω στην πράξη και να μην έχω πια να παλεύω με θεωρίες κι ιδέες και Χριστούς και Βούδες, παρά με ζωντανούς, σάρκα και κόκαλα, ανθρώπους.

Χάρηκα, είχα βαριεστήσει να ισκιομαχώ και να γυρίζω από τόπο σε τόπο, κουβαλώντας ρωτήματα και ζητώντας απάντηση. Ακατάπαυστα τα ρωτήματα ανανεώνουνταν κι ακατάπαυστα η απάντηση μετατοπίζονταν, ρώτημα σωριάζονταν απάνω σε ρώτημα, φίδι απάνω σε φίδι, πνιγόμεν. Καλή η στιγμή να δοκιμάσω αν η πράξη είναι η μόνη ικανή ν' απαντήσει, κόβοντας με το σπαθί της τους αζεδιάλυτους κόμπους της θεωρίας.

Δέχτηκα και για ένα άλλο λόγο: πόνεσα την αιώνια σταυρωμένη ράτσα μου που κιντόνευε πάλι στο Προμηθεϊκό βουνό του Καυκάσου. Δεν ήταν ο Προμηθέας, ήταν η Ελλάδα καρφωμένη πάλι από το Κράτος και τη Βία στον Καύκασο -αυτός είναι ο σταυρός ο δικός της- και φωνάζει. Φωνάζει όχι τους Θεούς, φωνάζει τους ανθρώπους, τα παιδιά της, να τη σώσουν. Έτσι ταυτίζοντας τα σημερινά παθήματα με τα αιώνια πάθη της Ελλάδας, υψώνοντας την τραγική σύγχρονη περιπέτεια σε σύμβολο, δέχτηκα.

Έφυγα από την Ιταλία, πέρασα από την Αθήνα, πήρα μαζί μου μια δεκαριά διαλεχτούς συνεργάτες, τους περισσότερους Κρητικούς, κι έφυγα για τον Καύκασο, να δω από κοντά πως θα μπορέσουν να σωθούν οι χιλιάδες αυτές ψυχές. Από το Νότο οι Κούρδοι πετάλωναν όσους Έλληνες έπιαναν, κι από το Βορρά οι Μπολσεβίκοι κατέβαιναν με φωτιά και με τσεκούρι και στη μέση οι Έλληνες του Μπατούμ, του Σοχούμ, της Τυφλίδας, του Καρς κι όλο και στένευε γύρα από το λαιμό τους η θελιά, και περίμεναν, γυμνοί, πεινασμένοι, άρρωστοι, το θάνατο. Το κράτος πάλι από τη μια μεριά, η Βία από την άλλη οι αιώνιοι σύμμαχοι.

Ύστερα από δύο βδομάδες έφευγα από τον Καύκασο, οι τελευταίες μέρες στάθηκαν πολύ πικρές, αλήθεια, είχαν αρχίσει να φεύγουν τα βαπόρια φορτωμένα ψυχομέτρι, έβλεπα την επέμβαση μου στην πράξη να φέρνει καρπό, έβλεπα κιόλα τους δουλευταράδες αυτούς Έλληνες να ριζώνουν στη Μακεδονία και στη Θράκη και να γεμίζουν σιτάρι, καπνό κι Ελληνόπουλα τα ρημαγμένα, βαρβαροπατημένα χώματα. Έπρεπε να 'μια ευχαριστημένος. Όμως ένα κρυφό σκουλήκι δούλευε και σιγά-σιγά τρυπάνιζε την καρδιά μου, μα δε μπορούσα ακόμα να ξεχωρίσω καθαρά το πρόσωπο της νέας μου ανησυχίας, ένιωθα μονάχα την πίκρα της.

Το βαπόρι ήταν γεμάτο ψυχές που ξεριζώθηκαν από τα χώματά τους και πήγαινα να τις μεταφτεψώ στην Ελλάδα. Άνθρωποι, αλόγατα, βόδια, σκάφες, κούνιες, στρώματα, άγια κονίσματα, Βαγγέλια, τσάπες κι αξίνες, έφευγαν τους Μπολσεβίκους και τους Κούρδους και δρόμωναν κατά τη λεύτερη Ελλάδα. Δεν είναι ντροπή να πω πως ήμουν βαθιά συγκινημένος, σα να 'μουν Κένταυρος, κι όλο τούτο συβάπορο το τσούρμιο σα να 'ταν, από το λαιμό και κάτω το κορμί μου.

Η Μαύρη θάλασσα κυμάτιζε αλαφριά, σκούρα λουλακιά, και μύριζε σαν καρπούζι, ζερβά μας τα ' ακρόγιαλο και τα βουνά του Πόντου, μια φορά κι έναν καιρό δικά μας, δεξά αστραφερό. Απέραντο το πέλαγο. Ο Καύκασος είχε σβήσει μέσα στο φως, μα οι γέροι, με τη ράχη γυρισμένη, κάθονταν στην πρύμνα και δε μπορούσαν να ξεκολλήσουν τα μάτια τους από το αγαπημένο ουρανοθάλασσο. Ο Καύκασος είχε χαθεί, φάντασμα ήταν και σκόρπισε, μα απόμεινε ασάλευτος, αβασίλευτος βαθιά στις λαμπυρήθρες των ματιών τους. Δύσκολο, δύσκολο πολύ η ψυχή να ξεκολλήσει από την πατρίδα.

Πρέπει να τονίσουμε ότι οι εκθέσεις του Νίκου Καζαντζάκη στις αρμόδιες Ελληνικές αρχές, που βρίσκονται στο Αρχείο Βενιζέλου στο Μουσείο Μπενάκη, είναι πλήρεις με συγκεκριμένες προτάσεις για την εγκατάσταση των προσφύγων στην Βόρεια Ελλάδα: τόποι διαμονής, εκπαίδευση, εργασία, ιατρική περίθαλψη κλπ. Είχε διαπιστώσει την απουσία Ελληνικού στοιχείου σε πολλά χωριά της Θράκης και της Μακεδονίας αντίθετα με τον μεγάλο πληθυσμό μουσουλμάνων.